
L'EXILI DE LA GUERRA DELS SEGADORS¹

OSCAR JANÉ
Universitat de Barcelona

RESUM

Els exilis més coneguts de Catalunya són els de la Guerra Civil del segle XX, o bé els que segueixen la Guerra de Successió al segle XVIII. Aquests últims, van ser uns moviments que portaren bona part de les elits catalanes a fugir cap a Europa, a Viena o arreu, davant l'arribada victoriosa de les tropes borbòniques. La revolució catalana de 1640 va fer trontollar el sistema d'equilibris que existia a l'interior de la monarquia hispànica, i va fer intervenir a més la monarquia de França. L'exili del qual volem parlar es desprèn d'aquest conflicte i de l'anomenada Guerra dels Segadors. Té lloc entre 1652 (presa de Barcelona per Joan Josep d'Àustria) i més enllà del Tractat dels Pirineus (1659). L'exili consegüent de la Guerra dels Segadors és també el del fracàs final de la revolució catalana.

PARAULES CLAU

Exili, revolució, política, dret, frontera, sobirania, Europa, Catalunya, Espanya, França.

The exile of the Reapers' War

ABSTRACT

The most famous exiles of Catalonia are those of the Civil War of the twentieth century, or those who follow the War of Succession in the eighteenth century. The latter were movements that brought much of the Catalan elites fled to Europe, in Vienna or elsewhere, before the arrival of the victorious Bourbon troops. The Catalan revolution of 1640 rocked the balance system that existed inside the monarchy, and also made the monarchy intervene in France. The exile of which we speak is a result of this conflict and the so-called Reapers' War (*Guerra dels Segadors*). It takes place between 1652 (taking of Barcelona by John of Austria) and beyond the Treaty of the Pyrenees (1659). The subsequent exile of the Reapers' War is also the end of the Catalan revolution.

1. Conferència realitzada el 19 de novembre de 2008.

KEY WORDS

Exile, revolution, politics, law, borders, sovereignty, Europe, Catalonia, Spain, France.

OBERTURA

Exili és un terme que s'assimila a una era contemporània, a aquelles imatges que sobten, pertorben i fan desfilar per la memòria llargues cues de persones fugint d'una repressió qualsevol. Per tant, la imatge implica contemporaneïtat, o la idea que els exilis estan lligats al segle XX, i malauradament encara, al XXI. En el cas català, la paraula exili incideix directament sobre la Guerra Civil espanyola o, com a molt, respecte als anys de dictadura franquista en què el degoteig fugisser va tenir altres moments forts com els anys 1960 o 1970.

Evidentment, si emprem una mirada històrica, i més en aquest cicle d'exilis i expulsions, es fa palès que potser hi van haver processos similars anteriorment. Fins ara, però, s'ha parlat d'expulsions, que, en si mateix, també són exilis forçats, per ordre, decret o decisió reial. Els exilis, com a tals, són decisions personals, però també forçades per les circumstàncies, per por a les represàlies, als càstigs o al no-perdó. No obstant això, queda sempre la sensació que en la idea d'exili hi pot haver un *retorn*, un tornar a l'origen, a allò que era o devia ser. És clar que perquè això passi ha de transformar-se de nou la situació, o donar-se un moment adient o clarament àgil dins l'esfera de la violència política, que transformi la situació de repressió.

Els exilis més coneguts de Catalunya, al marge dels de 1936-1939 i 1960-1970, són els que tenen relació amb la Guerra de Successió al segle XVIII (1702/1706-1713/1716). Uns moviments que portaren les elits catalanes, bona part d'elles, a fugir cap a Europa davant l'arribada victoriosa de les tropes borbòniques; s'exilien essencialment a Àustria, feu del qui va ser rei durant un període de la guerra, Carles III (d'Àustria). Allà marxen amb les famílies, però també amb documents importants, que encara avui es conserven als arxius de Viena. Però això ja ho ha explicat amb encert i interès Agustí Alcoberro.²

La revolució catalana de 1640 va fer trontollar el sistema d'equilibris que existia a l'interior de la monarquia hispànica, i va fer intervenir a més a més una monarquia com la francesa, així com una ràfega d'arguments jurídics i

2. Vegeu, entre altres treballs, Agustí ALCOBERRO (2002), *L'exili austriacista (1713-1747)*, Barcelona, Fundació Noguera.

constitucionals catalans, i va assolir una desvinculació del rei d'Espanya; però tanmateix sense perdre l'empara d'un sobirà, d'un rei, d'un príncep (com fou Lluís XIII, després Lluís XIV). No és el moment ni l'objectiu d'aquest treball parlar dels perquèns ni del desenvolupament de la Guerra dels Segadors. Però, tot sigui dit, l'exili del qual volem parlar, i que es desprèn d'aquest conflicte, no té lloc en acabar la Guerra (1659) sinó en el moment mateix de la presa de Barcelona per Joan Josep d'Àustria en nom de Felip IV (1652).

La cicatriu va ser tan profunda, la distància havia estat tan gran i l'enfrontament tan greu, tant per part del rei com per part catalana, que era impensable que amb la recuperació de Barcelona aquell any 1652 no es produïssin represàlies sobre alguns àmbits polítics i grups de persones concretes. Era evident que tot i el perdó general que s'havia de proclamar, molts en quedarien exclosos. En una altra situació, la fugida s'hauria fet a la desbandada, i potser haurien accedit a patir-ne les conseqüències. En aquest cas, els catalans al poder durant les dècades de 1640 i 1650 tenien un aliat, França, pel qual havien lluitat en qualitat d'associat però també com a referent reial vertical. Per aquesta raó, semblava més fàcil o més oportú «salvar-se» amb el grup —dins el qual, com veurem, no sempre existien grans afinitats— i cap a un territori proper sota control de Lluís XIV. El més senzill va ser, doncs, anar reculant cap al nord, fins al Rosselló; territori català que resta des del 1642 fins al 1659 sota control de les tropes franceses; a partir de 1659, sota sobirania oficialment del rei de França.

Per entendre millor encara el perquè de l'existència d'un moviment de fugida als anys cinquanta, cal tenir altres elements com: les característiques de la guerra; la duresa i intensitat de les depuracions internes/interiors, que es fan a mesura que es radicalitzen les posicions catalanes durant la dècada de 1640; l'existència d'un primer exili dit *filipista* durant el període 1640-1642 essencialment, però al qual se sumen el degoteig dels anys quaranta davant les represàlies dins el bàndol *profrancès*; i el fet que la radicalització va lligada a la fidelitat (interessada o no) de diversos homes polítics i personatges de Catalunya.

L'exili consegüent de la Guerra dels Segadors és també el del fracàs final de la revolució catalana. És un exili d'índole política: no són pas els pagesos ni els mercenaris que van participar als aixecaments dels quaranta els que marxen, sinó totes aquelles famílies compromeses amb el poder i amb l'assenyament progressiu i profund de França a Catalunya, així com els ideòlegs —ara «soldats» al servei de Lluís XIV.

Es tracta d'un exili «massiu» (per l'època, per la manera, per la quantitat), fet a cops i en degoteig alhora. Existeixen diverses fases: la primera, els

anys 1652-1653; la segona, entre 1656 i 1659; la darrera, entre 1659 i els anys consecutius, fins al 1671 (explicarem el perquè d'aquesta data més endavant). L'any 1652 com a data clau de la recuperació de Barcelona; el 1656 com a moment d'inflexió en les darreres lluites francoespanyoles al Principat, i el 1659 com a moment culminant en què Catalunya es divideix arran del Tractat dels Pirineus, per la qual cosa el Rosselló i altres contrades van passar sota dominació de França. Ara bé, tots els que marxen no es queden fora —i quan diem fora, cal vigilar amb el concepte de *estranger*, i més encara a l'època, en què els catalans del Principat estan lluny de ser estrangers al Rosselló; en tot cas són forans—, ja que un bon nombre retornarà o farà l'anada i vinguda diverses vegades davant el dubte de la repressió i davant les possibilitats personals lluny de les seves possessions. Aquí és on l'actuació del rei de França serà fonamental.

L'exili de la Guerra dels Segadors és, doncs, essencialment una «retirada» —tot i el so que pugui produir aquest mot— i una «arribada», mai millor dit, per als habitants del Rosselló (segurament la primera en la seva història més moderna i contemporània), per als quals aquest «exili» en què el seu país es converteix en «refugi» polític representa tot un canvi, segurament major que el mateix Tractat dels Pirineus, ja que la presència dels exiliats, actors de la Guerra dels Segadors i nous actors de la política francesa a Catalunya —al seu nord—, serà cabdal. El moviment de persones supera els dos mil, entre anades i vingudes, lluny de les sis-centes persones comptades per Josep Sanabre,³ tot i que aquest ja feia bé d'incidir en la importància del nombre. Imagineu el descabellament d'una classe política quan més d'un miler de persones d'aquesta (la resta cal comptar-la com a familiars, «clients», domèstics, etc.) desapareix, marxa. La seva substitució al Principat és natural, però al servei de la monarquia dominant, o com a mínim, aquesta tindrà mà per fer accedir al capdamunt de les institucions persones més fidels que les anteriors; d'alguna manera ho provaran amb el control de les insaculacions i altres estratègies de vigilància.

Altrament, no es pot deixar de fer menció d'un exili —una fugida— creuat, com van ser les famílies, sovint de l'alta i mitjana noblesa, del Rosselló que van mostrar els seus recels respecte de França des del principi (vegeu el rebuig que existia en aquell territori enfront dels francesos des de finals del se-

3. Josep Sanabre calcula que, des de la presa de Barcelona (1652), almenys unes sis-centes persones van marxar cap al Rosselló. Vegeu Josep SANABRE (1956), *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, p. 609.

gle xv), i que van desplaçar-se cap al Principat. Aquest moviment va durar fins ben entrats els anys setanta, ja que durant la dècada dels seixanta i el 1674 tenen lloc la dita Revolta dels Angelets i els complots de Vilafranca-Perpinyà-Cotlliure, cosa que provoca una gran repressió al Rosselló, amb la consegüent execució de membres de la mitjana noblesa del Conflent, del Vallespir i del Rosselló, o bé la fugida cap al sud de molts d'ells; tots els béns i patrimonis d'aquesta aristocràcia passen a mans dels fidels exiliats principatins.

Amb una mirada teleològica i contemporània, l'exili de la Guerra dels Segadors no és, però, un simple exili. Lluny de provocar, sinó intentant aproximar-nos a la realitat sociopolítica del país i també del conjunt d'Europa, si la revolució catalana —malgrat els debats sobre si ho era o no— és una de les primeres com a tal del continent, l'exili dels Segadors és el primer exili polític català, i per tant precedeix de mig segle el de la Guerra de Successió. Per entendre'l millor, veurem: en primer lloc, qui són aquests exiliats i qui representen; en segon lloc, les fases de l'assentament a Perpinyà, i, finalment, quins van ser els efectes d'aquest exili sobre el territori d'acollida —el Rosselló— i sobre el mateix Principat.

LA TIPOLOGIA DELS EXILIATS I EL QUE REPRESENTEN

La recuperació castellana de Barcelona desplaçà la guerra cap al nord de Catalunya. De 1653 a 1656, diversos intents d'invasió francesos van fer trontollar l'avenç de les tropes de Joan Josep d'Àustria. De fet, si bé els membres del partit profrancès havien fugit juntament amb les tropes franceses, no podem ometre la preferència gal·la que encara emetien algunes poblacions catalanes davant el retorn dels castellans. Segons Fernando Sánchez Marcos, les autoritats monàrquiques eren conscients de la supervivència d'una certa francofilia a Catalunya, concretament a Barcelona, raó per la qual van doblar els esforços en la defensa —i la repressió.⁴

El refugiat —o *exiliat*, terme apropiat només si es pren des de la perspectiva del que es veu obligat a abandonar les seves propietats i la seva terra/pàtria— afí a França (o *profrancès*, terme que no és del tot exacte ni ajustat, però és el que empra bona part de la historiografia) és aquell que, final-

4. Eva SERRA I PUIG (1997), «Catalunya després del 1652: recompenses, censura i repressió», *Pedralbes*, núm. 17, p. 191-216; Josep Maria TORRAS I RIBÉ (1991), «El projecte de repressió dels catalans de 1652», a Eva SERRA (ed.), *La revolució catalana de 1640*, Barcelona, Crítica, p. 241-274.

ment, ha dedicat molts anys al servei de França, a la lluita anticastellana i ha sobreviscut físicament i políticament a les purgues internes del Principat. Cal veure què unia realment a França i com s'accedí a seguir sota l'empara gal·la. Molts no entraren dins el perdó general de Felip IV i hagueren d'emprendre el camí del refugiat, altres, però, van marxar voluntàriament, segurament per una por i una desconfiança que s'havien engendrat amb tots aquests anys de conflicte i crítiques recíproques. Intentem ara veure si la realitat de les recompenses fou l'única raó d'aquest servei continu prestat al rei de França, a través d'una tipologia dels personatges i grups en relació amb les accions polítiques, econòmiques i socials. A la vegada, aquestes persones, a voltes famílies senceres, es recuperen després de deixar béns i patrimonis al Principat i, per tant, cal conèixer quines són les actituds dels *profrancesos* pel que fa a França i entre ells mateixos.

És tota una generació política la que deixa Catalunya per les represàlies i la por a aquestes. Estaríem davant una mena de depuració activa i passiva de Felip IV, de la mà de Joan Josep d'Àustria. Només cal veure, si no, la sentència del marquès de Mortara de 1653, on a més a més de confiscar béns, es declara traïdors a tot un seguit de persones: uns 233 noms, obligats a l'exili en un principi, sense tenir en compte els que ja van marxar i marxaran després, així com les famílies i els domèstics.⁵

Vegem, doncs, alguns personatges representatius i els seus càrrecs. Caldria un apropament ideològic a aquests personatges, la qual cosa ha estat feta en part per Antoni Simon (tant en el llibre *Construccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l'Estat modern espanyol* (2005), com en el recent *Pau Claris, líder d'una classe revolucionària* (2008)) i per tant no ho exposaré ara. És prou evocador, això sí, l'apropament polític a França d'una part de l'elit i les autoritats catalanes, tant per necessitat en un primer moment, com per ideologia i estratègia després, per finalment retornar a la necessitat. Convé també observar la manera com es va produir aquesta marxa i desemmascarar els interessos i les voluntats col·lectives o individuals d'aquestes famílies. L'exili forçat, les recompenses, el lligam moral a la monarquia francesa són alguns dels elements que caracteritzaren els catalans supervivents de les purgues dels anys quaranta, de la Guerra dels Segadors, repudiats per Felip IV i acollits, tot i que observats amb detall, per les autoritats franceses.

5. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Consell d'Aragó (CA), llig. 208, 6 de gener de 1653.

Altrament, eclesiàstics, juristes o militars es trobaven també en aquesta aventura. Entre ells destacaven encara aquelles persones que havien tingut una gran responsabilitat a la *Catalunya francesa* de la dècada de 1640. Amb el Tractat dels Pirineus i l'assentament al Rosselló, el seu estatus i el seu camp d'acció es van reduir. Així, persones com Josep Fontanella i el seu germà Francesc, que havien participat activament en les negociacions de Münster, es trobaven ara confinats en un marge septentrional de Catalunya, freturosos de poder i de decisió global. Amb la fugida, Fontanella veia que tot estava perdut i que haurien de confinar-se al Rosselló, la qual cosa qualificava dient que «hemos perdido Barcelona y toda Cathalunya (quitado Rosas, la Cerdanya, Conflent y los montes del Rossellón) con que venimos a estar reducidos a solo el llano del Rossellón, que es poquísima tierra».⁶

Alguns exemples serien els Fontanella, Margarit o Sagarra. Josep Fontanella, fill de Joan Pere Fontanella, regent durant anys de l'Audiència de Barcelona i membre del Consell de Cent des de 1639, s'havia convertit en el primer president del Consell Sobirà. Tot i donar suport a les ordres franceses, criticà les mesures coercitives i repressives que gent com Francesc de Sagarra duia a terme, sobretot durant la revolta dels Angelets (aixecament contra la gabella de la sal entre 1662 i 1673).⁷ Però, tenia una altra opció? Exclòs del perdó general, Josep Fontanella s'exilià al Rosselló, on se li assignaren els béns de la família Rocabertí. En rebé el títol comtal de Peralada i el vescomtat de Canet, així com el patrimoni que posseïen al Rosselló.⁸ La seva ideologia anticastellana era un argument de pes per actuar en aquest sentit, si bé les justificacions jurídiques començaven a perdre sentit. Això sí, en aquesta «retirada», des de la seva nova posició política i territorial, entenia que calia evitar «repeticions», és a dir, els excessos militars sobre el poble. Si no, els arguments que s'havien aixecat contra Castella es podien tornar a repetir contra França. Per aquesta

6. Arxiu del Ministeri d'Afers Estrangers (AMAE) (París), Correspondència Política (CP), Espagne, 31, *Carta de Josep Fontanella a M. Servien*, del novembre de 1652, f. 254-255.

7. Per a una comprensió general de la revolta en què van participar activament des d'un bàndol els «exiliats», vegeu Oscar JANÉ (2004), «Una lectura alternativa de la Revolta dels Angelets (v. 1663-2004?)», *Manuscrits: Revista d'Història Moderna*, núm. 22, p. 121-138.

8. Fontanella va mantenir el títol de comte més enllà de la retirada de 1653. Vegeu Josep SANABRE (1955), *La Guerra dels Segadors en el Ampurdán y la actuación de la Casa condal de Peralada*, Peralada, Biblioteca del Palau de Peralada, p. 35-39 (el cas de Fontanella a la p. 38).

raó, fou un dels que més insistiren en el comportament general de les autoritats, sobretot dels soldats, envers la població.⁹

Pel que fa a la seva situació davant l'exili, Fontanella deia que si es perdia Catalunya, ell quedava a càrrec de la seva família «obligado a pedir limosna de puerta en puerta». Restà, però, al Rosselló i s'inicià així una carrera per les recompenses guanyades pel servei d'aquells anys. Afirmà que la seva resolució era «morir vasallo de Francia». L'any 1655, fins i tot va anar a la cort de França per solucionar qüestions particulars i engegar de nou l'enfrontament amb persones com Francesc de Sagarra.¹⁰

Un altre exemple destacat és el de Josep Margarit. En aparença, és el que es mostra més reticent a la francesització del Rosselló —com una part de Catalunya— ja el 1659, sobretot pel que fa a les institucions. Però, com tots els altres, se'l recompensa amb béns i patrimonis que, d'alguna manera, compren el seu silenci: rep, entre altres coses, els béns de la família Montcada i les senyories de Tuïr i Toluges (1667).

Josep Margarit havia estat un infatigable militar durant la Guerra dels Segadors, sobretot en els exèrcits de Ponent i els Pirineus, com a governador de Catalunya. A la vegada havia entrat en intrigues internes, conseqüència de les purgues polítiques dels anys quaranta. També, abans de morir, va ser nomenat mariscal de França per Lluís XIV, una de les màximes distincions militars del regne. Inicià el camí de l'exili en caure Barcelona el 1652, tot i que lluità encara durant aquells anys al nord de Catalunya. Els francesos tenien en compte el seu paper, i van aprovar la seva fugida de la capital només quatre dies abans de l'entrada de Joan Josep d'Àustria.¹¹ Al Rosselló, en canvi, va haver de fer-se un lloc entre els principals profrancesos per aconseguir recompenses notables. Ja durant la «retirada», Margarit s'enfrontà a persones com Francesc de Sagarra (governador del Rosselló des de 1653), per les seves formes d'actuar i també per com volia aconseguir béns. Margarit comenta que el governador del Rosselló va fer registrar i confiscar béns de les esglésies, d'alguns convents de Perpinyà, així com de moltes cases. En definitiva, l'acusa

9. AMAE, CP, Espagne, 31, *Carta de Josep Fontanella a Mazzarino*, a Barcelona, del juliol de 1651, f. 88r-90r.

10. AMAE, CP, Espagne, 31, *Carta de Josep Fontanella a M. Servien*, a Girona, del 3 d'octubre de 1652, f. 248r; AMAE, CP, Espagne, 34, *Carta de Josep Fontanella a Mazzarino*, del 18 de març de 1656, f. 61r.

11. Biblioteca Nacional de França (BNF), Baluze, 121, *Notes sur l'Espagne*, f. 172r-174v.

d'enriquir-se a costa de la població i de la situació bèl·lica. Per Margarit, això era contrafacció, s'estava fent un frau a la justícia del Patrimoni Reial i s'agredia la població.¹² Amb tot, Sagarra va ser nomenat comissari general del Patrimoni Reial al Rosselló i també copresident del Consell Sobirà, des de 1660.

Margarit viu malament el retrocés territorial i polític. Així ho explica en la seva correspondència. En una carta enviada l'octubre de 1655, Margarit exposa la seva visió personal de les coses, des de les necessitats econòmiques fins al drama que vivia la *pàtria* catalana. L'antic governador de Catalunya volia fer entendre als dirigents francesos que, si s'havien posat sota l'obediència de França, després de demostrar l'opressió de Castella envers Catalunya, no era ara per desistir i perdre tot d'una el territori. Per tant, una de les particularitats de Margarit era la seva sincera voluntat de retorn al Principat, i estava disposat a una participació activa, sempre amb l'escut de França. Tanmateix, la recuperació territorial del Principat també va lligada a una recuperació del patrimoni familiar. La *pàtria* és, doncs, doble. I és que Margarit, com molts altres exiliats, es va trobar en un atzucac humà i econòmic. Margarit reconeix així que, en arribar a Perpinyà, va haver de viure dels seus propis vassalls i dels favors.¹³

En definitiva, tot i que Margarit sembla eclipsar-se del davant de l'escenari polític amb el canvi d'institucions, la seva figura no desapareix i es manifesta, tímidament però, contra l'enregistrament d'algunes ordres en el Consell Sobirà —nova institució sobirana atorgada pel rei de França, amb seu a Perpinyà.

Per la seva banda, Francesc de Sagarra es va voler mostrar com el relleu polític de Margarit. Nascut a Lleida, entrà en joc de la mà de Pèire de Marca com a membre del Consell Criminal de l'Audiència de Catalunya. Era una persona eficient i capaç d'aplicar amb arguments les sentències necessàries per fer la tria «necessària» entre els catalans més «fidels» a França. Marca el converteix en una peça important per a la dominació francesa des de finals dels anys 1640.¹⁴ En el camí de l'exili, fora de Barcelona, se'l nomena governa-

12. AMAE, CP, Espagne, 36, *Carta de Margarit a Mazzarino*, del 25 de febrer de 1657, f. 44r-45r.

13. AMAE, CP, Espagne, 35, *Carta de Margarit a Mazzarino*, del 7 de setembre de 1656, f. 244r-245r; AMAE, CP, Espagne, 36, *Carta de Margarit a Mazzarino*, el 21 de novembre de 1657, f. 385r-386r.

14. BNF, Baluze, 106, *Carta de Marca a Le Tellier*, del 12 de gener de 1650, f. 11.

dor del Rosselló (fins al 1659). De tots els dirigents profrancesos al Rosselló, Sagarra és qui ha sobreviscut en la memòria col·lectiva popular fins a l'època contemporània, com ho demostren alguns refranys com «ser de la pell d'en Sagarra» o «és un Sagarra» per definir una mala persona.¹⁵ Això és degut al seu talant repressor (corrupció i repressió).

Finalment, un curt esment a Francesc Martí Viladamor. La importància del personatge durant la segona meitat dels anys quaranta és coneguda, així com la seva participació a Westfàlia o els seus escrits clarament profrancesos, en què s'atorgava la primacia absoluta al rei de França i la primera possibilitat d'annexió del Rosselló i, per tant, d'una partició catalana.¹⁶ La seva figura simbolitza l'enteniment o, ben al contrari, el conflicte entre les persones proclius a França durant els anys quaranta i cinquanta, i que se'n van cap a l'exili.

Els homes que durant una dècada havien governat Catalunya, havien fet front a la monarquia espanyola i havien exercit funcions diplomàtiques internacionals —des de la negociació d'aliança amb França fins a la participació en les conferències de pau de Münster per posar fi a la Guerra dels Trenta Anys—,¹⁷ es trobaven ara en una situació de fugida i exili col·lectiu. El suport i les promeses franceses de recuperar el territori i de cedir-los béns represaliats a catalans del Rosselló al servei de Felip IV els van donar aire. Però, què representava per a aquests exiliats i els francesos el Rosselló?

Aquesta part de Catalunya havia estat el primer teatre d'operacions militars, entre 1637 i 1639. Durant el període 1642-1652, el Rosselló desaparegué del davant de l'enfrontament directe polític i militar, en part perquè molts membres de la seva noblesa havien fugit, ja que s'oposaven als francesos. Així, amb la presa de Barcelona el 1652 i l'avenç territorial de les tropes de Joan Jo-

15. Henri CAFFE (1959), «Le Scarpia catalan: François de Sagarra», a *Roussillon: Album du Tricentenaire, Rigaud (1659-1959)*, Perpinyà, Imp. du Midi, p. 51-52.

16. Javier Antón PELAYO i Montse JIMÉNEZ SUREDA (1991), «Francisco Martí y Viladamor: un profrancés durante la Guerra dels Segadors», *Manuscrits: Revista d'Història Moderna*, núm. 9, p. 289-304.

17. A banda del cas dels germans Fontanella i de les ambaixades d'altres catalans a Münster i París, cal destacar l'acció de Francesc Martí i Viladamor. Vegeu: Josep CAPDEFERRO (2007), «Francesc Martí i Viladamor (1616-1689). Un Catalan (trop?) fidèle au roi de France», a Yves-Marie BERCÉ (ed.), *Les procès politiques (XIV^e-XVII^e siècle)*, Roma, École Française de Rome, col·l. «École française de Rome», núm. 375, p. 425-449.

sep d'Àustria, els francesos i els profrancesos catalans van prendre rumb a Perpinyà, des d'on esperaven recuperar-se i tornar a conquerir el Principat. La nova invasió de la Vall d'Aran el febrer de 1654 i en els anys successius n'és un exemple.¹⁸

Camí del Rosselló, molts dels exiliats van haver de comprovar la realitat d'una província poc afable a França en la seva arribada al Rosselló. Es tractava del resultat de les conseqüències d'una història mútua i conflictiva entre els Comtats i França des de l'edat mitjana, així com dels comportaments emesos el 1640, que alguns escrits francesos i francòfils confirmaven. Aquest fou el cas de Gaspar Sala, que comentava el rebuig dels rossellonesos cap als francesos arran de l'ocupació de finals del segle xv:

Levantose uno de los más ancianos [d'entre els catalans] y le dixo: que antes pasaría cualquiera atrocidad de muerte que vivir un día sujetos al francés: y que si pesava más en el amor a Ludovico que el de sus vasallos que lo entrase en Rosellón: pero que los mudase de País.¹⁹

Aquest suposat diàleg entre una figura tan emblemàtica com l'ancià del poble rossellonès i Joan II per donar el país al rei Lluís XI de França (a finals del segle xv) sembla l'adveniment del que va succeir certament els anys quaranta. De fet, la població no es «mudà», però sí les grans famílies, sobretot de Perpinyà; aquelles que havien ocupat magistratures i càrrecs oficials.²⁰ Les circumstàncies de l'assentament dels profrancesos vinguts del Principat degueren ser, doncs, complicades i mal acceptades per una població que patia la guerra i els allotjaments des de feia quaranta anys.

En definitiva, és important tenir present un perfil de *profrancès* per tal de comprendre l'efecte global de les preses de posició, com també a fi d'intentar avaluar el veritable pes del seu rol a l'exili en l'assimilació del Rosselló a França. En aquest sentit, les diferents fases del seu assentament a Perpinyà juntament amb la intensitat de l'interès francès pel Principat de Catalunya o pel Rosselló són fonamentals.

18. Patrice POUJADE (1998), *Une vallée frontière dans le Grand siècle: Le Val d'Aran entre deux monarchies*, Aspet, Pyrègraph, p. 219-222.

19. Biblioteca Nacional de España (BNE), ms. 2633, f. 2.

20. Louis ASSIER-ANDRIEU (1987), *Le peuple et la loi: Anthropologie historique des droits paysans en Catalogne française*, París, LGDJ, p. 78.

LES FASES DE L'ASSENTAMENT A PERPINYÀ

Deia Lluís XIV:

Ceux qui se sont retirés en Roussillon, ou en France, depuis que la ville de Barcelone est tombée au pouvoir des ennemis déclarés de cette couronne; qu'ils ont abandonné leurs biens, et quelques uns leurs propres familles pour se réfugier parmi nous, et réclamer notre protection, et surtout avec dessein de nous continuer leurs services, et vivre et mourir sous notre obéissance [...]. Et voulant leur en reconnaître, en attendant que nous le puissions faire [...] recouvrer une province qui nous est si considérable par sa fidélité et par sa valeur, ainsi que par sa grandeur [...] nous avons résolu pour les compenser [...] de leur donner ce que nous pouvons présentement, de ce qui nous sont acquis & confisqués dans le Roussillon et le Conflens, qui ont appartenus aux Catalans lesquels se sont retirés au Sud.²¹

El rei de França acordava així terres i béns a tots aquells catalans fugits del Principat de Catalunya, per raó de la seva fidelitat. Tot i que el Tractat dels Pirineus matisà posteriorment aquests «premis», les famílies beneficiades van ser també aquelles que no van poder retornar —voluntàriament o no— al Principat.

La nova estructuració del poder es va fer efectiva amb la presència de tropes del rei de França i la dels seus representants al Rosselló durant la segona meitat del segle XVII. Però, cal tenir en compte els canvis que se'n derivaren, socialment, administrativament o amb l'aparició d'un nou equilibri dels poders locals. El més important de tots va ser l'explícita creació del Consell Sobirà, el 1660. La marxa dels súbdits fidels a Lluís XIV cap als Comtats havia de servir per consolidar el poder reial en aquest territori. Els catalans que marxaren cap al Rosselló acapararen càrrecs i favors. Aquest procés provocà un enfrontament en l'exercici dels poders locals del Rosselló, si bé els notables de Perpinyà ja havien deixat el seu lloc, per la qual cosa el conflicte fou menor.

Resulta evident i difícil a la vegada poder discernir els motius que van moure els uns i els altres en les seves decisions. Ja fóra per una simple adscripció a la monarquia francesa o per un veritable rebuig i impossibilitat davant els castellans, alguns autors pensen tanmateix que la «fidelitat» a la Corona de França traduïa un sentiment d'afirmació catalana contra la monarquia hispànica.²² Moltes havien tingut un paper important durant la Guerra dels Segadors, d'altres havien estat en un segon pla. Ara bé, la instal·lació als Comtats

21. Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals (ADPO) (Perpinyà), 1B398, *Carta de Le Tellier*, juny de 1653.

22. ASSIER-ANDRIEU (1987), p. 79.

va permetre que algunes s'afirmessin i que d'altres sorgissin. És possible observar la diversitat social i la notabilitat d'aquestes famílies a través d'elements com el seu origen o les conseqüències de les seves actituds (recompenses patrimonials, repressions, càrrecs, etc.) a la «província» del Rosselló.

El joc de les recompenses efectuat per ambdues monarquies fou continu i resta encara per estudiar en el seu conjunt, ja que s'estirarà el seu ús i profit fins al 1697, com a mínim. La guerra era el moment adient per a les confiscacions i les consegüents recompenses. Si a més tenim en compte que la guerra va ser present d'una manera gairebé contínua durant els darrers quaranta anys del segle XVII, entendrem la importància de la transferència patrimonial per a la cessió reial. En aquest sentit, França va treure'n un major profit, sobretot perquè va controlar millor el territori «en frontera», almenys des dels anys setanta.

L'efecte aconseguit per les autoritats franceses es resumeix en el següent: serveis i creació del Consell Sobirà; un model que representa l'ocupació francesa, però també la seva autonomia, malgrat tot. Era un parlament com el que es va crear a Alsàcia. Si bé la seva existència era en si mateixa la pedra angular d'un pas important per ser assimilats a França. De tota manera, cal recordar que el Rosselló va ser oficialment des del 1659 una «província reputada estrangera» fins al 1785, quan l'intendent Mailly va comprendre l'error que representava mantenir encara una doble frontera: la que es va instaurar al sud, als Pirineus, i l'antiga amb el Llenguadoc, és a dir, amb la resta del regne de França —amb el greuge econòmic i polític que això comportava.

Tenint en compte el gran nombre de persones que van arribar, les recompenses es van disparar, i evidentment podia arribar a ser un pes massa gran tant per a les autoritats franceses com per a les locals. Es va preveure amb el temps una regulació de l'exili i dels serveis recompenses. Així, l'intendent Carlier redacta un memorial el 1671 en resposta a noves demandes de recompenses, en què parla del moment màxim a partir del qual es poden prendre en compte els «exiliats» per tal d'atorgar-los recompenses: aquest seria l'any 1661. Tota persona arribada posteriorment a aquesta data no rebria més ajuts, el 1671!²³

L'atorgament de càrrecs i béns lligava indissociablement els «exiliats» al rei de França. Els seus serveis eren bàsics i obligatoris. Era, tal com s'expressa

23. Service Historique de l'Armée de Tere (SHAT), A1 300, núm. 17, *Liste des demandes économiques* presentades per profrancesos instal·lats al Rosselló a Carlier i resposta de Carlier.

en la mateixa llengua francesa, una «reconnaissance du ventre», una mena de *fidelitat per la panxa*.

Tanmateix, aquest deute de fidelitat no els manlevà poder, gràcies a les noves funcions atorgades pel rei de França. Senzillament, els fou restringit a un territori reduït. Fontanella esdevenia així rei dels perdedors. En aquesta situació, es plantejaren les motivacions de persones que havent exercit funcions de primera fila, quedaven reduïdes a un càrrec simbòlic. President del Consell Sobirà era un càrrec de primer grau, però amb una minsa projecció. El seu germà Francesc visqué pitjor, des d'un punt de vista literari, aquesta adscripció i limitació a França. De l'exili, Francesc Fontanella feia sobresortir la seva tristesa per la pèrdua del lligam entre el Rosselló i el Principat; una idea que unia en silenci gran part d'aquests profrancesos. Però hi havia massa rancúnia, i la pèrdua del patrimoni.

Totes aquestes fases d'assentament dels exiliats anaren en paral·lel a l'interès de França pel Rosselló, per tant, segons la intensitat dels interessos francesos. Alguns elements acceleraren l'assentament, com ara la Revolta dels Angelets o, sobretot, la Guerra d'Holanda (1672-1678). Amb la retirada al Rosselló s'observa una evolució en la utilització dels catalans per part de França. Ni la situació era la mateixa, ni les necessitats i oportunitats equivalien a les d'abans. D'aquesta manera, els «nouvinguts» al Rosselló esdevingueren una generació d'adaptació: tant internament, per acostumar-se ells mateixos a la vida i costums dels Comtats, com suprapolíticament, és a dir, permetent l'assentament de polítiques i directives franceses fins que França veiés o no la necessitat de conservar aquell territori. Per tant, els exiliats al Rosselló foren la peça clau per a França al país amb vista a un possible futur atac al Principat i davant la monarquia hispànica; uns veritables i indissociables súbdits fidels. Aquesta elit catalana fou el relleu local necessari.

ELS EFECTES DE L'EXILI

Els efectes de l'exili sobre Catalunya mateixa se situen en un nivell ideològic, ja que desapareix la seva classe política dels darrers vint anys per confinar-se al Rosselló, al servei de França; un servei molt més endeutat que el que tindrien les noves elits al poder al Principat. Així cal entendre una nova ideologia de l'elit a Catalunya, entre Espanya i França.

Caldria plantejar-se també si va existir una continuïtat entre aquells que van donar suport a l'opció francesa davant la d'Espanya el 1641 i aquells que van fugir i es van «unir» a França el 1659. Entre les dues dates, la diferen-

cia podria situar-se entre la por de perdre-ho tot, la por física, i l'alineació a l'única via que els era ja possible: l'associació incondicional al regne de França, amb un bitllet d'anada sense retorn. Així, es va passar d'una solidaritat condicional i eventual —com la practicada a Catalunya de 1640 a 1652— a una altra forma d'adhesió, molt més realista i tangible.

Per altra banda, allò que podria haver succeït amb la marxa de la principal classe política governant a Catalunya i la seva clientela, és a dir, la instauració d'un profund buit polític o la submissió a les autoritats castellanes, no sembla esdevenir-se. Si bé es produeixen transformacions al Principat, com són la selecció prefigurada en les insaculacions dels alts càrrecs o el control in situ dels representants del rei, l'existència de fronts comuns, de revoltes com el Gorretes els anys 1687-1691 o bé la presència recurrent de noms com el Saiol entre els anys 1650 i el 1690, fan imaginar que el tall no va ser prou profund per eradicar les segones línies anticastellanes.

Ara bé, tot i que sovint la historiografia catalana ha insistit en la il·legalitat del Tractat dels Pirineus per la no-consulta i ratificació de les institucions catalanes, i tot i que, també, els fets que tenien lloc al Rosselló eren emprats com a mirall negatiu en l'argumentari castellà contra França, és cert que es va produir un «oblit» de personatges que havien estat en primera línia política en el seu «refugi» a Perpinyà (Fontanella, Margarit, etc.). Potser perquè creien que seria provisional o, més aviat, perquè les purgues i els enfrontaments els anys 1640 i 1650 havien arrelat tant que, malgrat que en alguns moments podien apostar per vies comunes amb algunes persones del Principat, es va fer impossible una «reconciliació». L'estratagema de les confiscacions i les recompenses va pervertir encara més aquestes possibles relacions. I, a més a més, havien accedit a una substitució poblacional, de l'aristocràcia i les elits locals, Tots aquests personatges van aconseguir càrrecs per a ells i els seus familiars, així com títols de la noblesa local, exiliada al Principat.

Els nouvinguts es van encarregar ràpidament de teixir una xarxa pràcticament endogàmica amb la qual associar el seu destí patrimonial al servei a França. El poder conferit per les funcions oficials els convertí en els principals actors de l'arrelament de les polítiques franceses d'assimilació híbrida.

En general, es tracta d'una manera de fer «patrimonial», sense excepcions en aquest sentit. Només en tres casos, es poden evocar alteracions per raons ben diferents. Així doncs, Francesc de Sagarra, que a imatge d'altres «recompensats» aconseguí situar o impulsar alguns membres de la seva família en llocs clau —els seus fills anaren com a prior del monestir de Cornellà de Con-

flent (1679), capità d'infanteria del Regiment Reial del Rosselló,²⁴ al convent de Sant Salvador, on tota l'elit hi era present,²⁵ etc.—, exerceix una violència vertical desproporcionada, i supera fins i tot allò que li era demanat per Lluís XIV.

Josep de Margarit, en canvi, si bé va exercir una influència directa en el nomenament del seu germà Vicenç com a bisbe d'Elna el 1668 o va fer atorgar al seu fill, Josep Margarit i de Biure, gràcies al prestigi del seu cognom, l'abadia de Sant Martí del Canigó,²⁶ va tenir un comportament des de l'oposició moderada, representant un puntal de la tradició constitucional catalana a Perpinyà. Les respostes —o resistències— a les imposicions gal·les són tímides o dissimulades, sempre provenint del món local o del món eclesiàstic, per raons diverses.

Tanmateix, existeix un personatge que juga encara la carta ideològica, al marge de les recompenses anteriors, i sempre al servei de França. És el cas de Ramon Trobat.²⁷ La seva mort (1698) representa el final de la generació exiliada —o dit d'una altra manera, de la generació política d'adaptació a un Rosselló sota sobirania francesa. Tot i que era un xic més jove que la resta, restà al capdavant de l'activitat política, jurídica i fins i tot militar durant més de quaranta anys (de 1651/1652 fins a la seva mort, a finals de segle). Ell representa el relleu, el pont entre els polítics dels anys quaranta que es van exiliar i els qui arriben amb noves perspectives. Trobat emergeix els anys cinquanta i es converteix en un dels consellers principals de Mazarino durant les negociacions del Tractat dels Pirineus, i aconsegueix, per exemple, que el Conflent fos annexat juntament amb el Rosselló a França. El seu model no era altre que Pèire de Marca.

Ramon Trobat evoluciona a l'ombra de la resta d'exiliats, que conserven entre ells antigues rancúnies. És nomenat advocat del Consell Sobirà, és a dir, un càrrec aparentment menor en prestigi al de president, però fonamental, ja que és qui dóna registre als edictes i normes enviades des de Versalles. Amb el temps demostra la seva fidelitat al rei i, sobretot, la seva enorme capacitat de treball tot elaborant els millors memorials sobre el territori i les capacitats

24. ADPO, 1E783, fam. Sagarra.

25. Philippe LAZERME (1959), *Les chanoinesses de Saint-Sauveur. Un monastère noble à Perpignan*, Stemmata i Barcelona, Agrupación de Bibliófilos, p. 109.

26. ADPO, 3E1 6905, *Notari Carles Rovira*, llibre 2 (1695), f. 66r-69r (Perpinyà, 25 d'abril de 1695).

27. Vegeu Oscar JANÉ (2009), *Ramon Trobat: Ideologia i catalanitat a l'empara de França*, Barcelona i Catarroja, Afers.

bèl·liques, econòmiques i humanes de Catalunya. Una de les seves obsessions principals és la «recuperació» de Barcelona, per «reunir» el territori català, això sí, sota els auspicis de Lluís XIV. Ho aconsegueix breument entre 1697 i 1698, situat ja al capdavant de la intendència del Rosselló —el més alt càrrec de la província i que, en general, està reservat a francesos de renom que són enviats d'una província a l'altra; és l'únic cas existent a França on l'intendent és de la mateixa nació on exerceix. D'alguna manera, la voluntat de Trobat de conquerir Catalunya està lligada a la seva acció anticastellana gairebé visceral. D'aquesta manera influeix directament sobre l'acció de França a Catalunya, ja que és ell qui acaba convencent el secretari d'estat per a la guerra, Louvois, de la necessitat d'actuar al Principat, tot i ser, en principi, un escenari menor ja a finals del segle XVII. Ideologia i odi als castellans s'uneixen en el seu pensament i les seves accions. Calia fer encaixar «tot» Catalunya a França, per la força, el pacte i el respecte a les institucions catalanes.

En conclusió, al segle XVIII, els descendents d'aquests exiliats ocupen els càrrecs principals del món polític, eclesiàstic o fins i tot econòmic... però són lluny de reclamar qualsevol «reunió» amb Barcelona, tal com desitjava Trobat. Però, tampoc no incidiran ni hauran de demostrar fidelitat al rei de França amb tanta intensitat com els seus pares, ja que la pressió per desmarcar-se d'Espanya no serà tan forta, segurament per la victòria borbònica el 1714.

Sigui com sigui, cal atorgar al moviment que hi va haver entre els anys cinquanta i seixanta del segle XVII l'estatus d'exili polític ja que, en ser annexat el Rosselló a França, aquest territori se situà fora de l'òrbita hispànica territorialment parlant i, també, perquè, en l'esperit d'aquests homes polítics forçats al desterrament, es tractava ben bé d'un exili que va merèixer les compensacions del mateix Lluís XIV. Es tracta, doncs, tot i que en un grau quantitativament menor al de la Guerra de Successió, del primer exili polític català, al marge de les seves reivindicacions, adscripcions o conseqüències en l'assentament al Rosselló.